

David Vidmar Čeru

Rojen je leta 1997 v Slovenj Gradcu, Obiskoval je OŠ KDK Šoštanj in nato Gimnazijo Velenje ŠCV. Od leta 2016 do 2019 je doštudiral prvostopenjski program zgodovina in nemcistika na Filozofski Fakulteti Unverze v Ljubljani. Od leta 2020 je študent na magistrskem študiju starejše zgodovine.

VALVASORJEVE OMEMBE ŠALEŠKE DOLINE V SLAVI VOJVODINE KRANJSKE

Uvod

Obdobje zgodnjega novega veka je prva epoha, v kateri se za Šaleško dolino pojavijo viri, ki niso le statistične, temveč tudi narativne narave.¹ Tomaž Hren,² protireformacijski ljubljanski škof, tako podaja dokaj zanimivo poročilo o topolškem vrelcu in njegovi uporabi. Pojavljajo se tudi prve instance virov, ki so povezane s tematiko protestantizma v Šaleški dolini in tematiko turških vpadov. Obenem so nastajali viri, ki nam razodevajo podrobnosti večjih faktografskih in strukturnih

¹ Eno prvih del, ki obsežno opisuje življenje v Šaleški dolini, je opus Baltazarja Hacqueta. Glej: Hacquet, Balthasar. *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder. K.K. Landwirthschafts. Gesellschaft in Krain: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf 3, I–XX, 1184, Leipzig. 1784.* Za nekatere starejše narativne vire glej npr.: Hudales, Jože, »Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini,« str. 275–296.

² Glej: Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und Diozesse Lavant. Das Dekanat Schallthal.* Gradec. 1885.

sprememb, ki so vplivale na življenje na tem območju.³

Zanimiva je primerjava raziskovanja antične in srednjeveške zgodovine Šaleške doline ter raziskovanje istega območja, postavljenega v le malenkost mlajši čas. Prva sloni na dokaj skopih arheoloških najdbah in posamičnih listinah in je podrejena interpretativnemu zgodovinopisju ali pa zanašanju na kontekstualno zgodovinopisje, v katerem zgodovinski razvoj večjih in bolje poznanih enot pogojuje védenje o manjših. Medtem se ob vstopu v zgodnji novi vek krajevno zgodovinopisje zaradi pojava tiska in splošnega sprotnega izboljšanja tako ekonomskega kot tudi izobraževalnega standarda nenehno večajoče se skupine protomeščanstva spremeni. Seveda se še vedno upoštevajo večje enote, ki pogojujejo življenje v manjših – navsezadnje je tako tudi smiselno, a prvič se pojavi možnost, da deluje krajevna zgodovina kot celovit prikaz in kot zgodba, ki je vsebinsko dovolj obširna, da lahko pogojuje sama sebe. Zgodovinopisje se ob prehodu v mlajša obdobja spremeni v mozaik nešteti in mnogokrat minimalističnih virov. Lahko se poustvari vsaj navidezno celovita zgodba kraja, v katerem je virov prvič dovolj.

Namen tega članka je, da se predstavijo redke omembe Šaleške doline v Valvasorjevi *Slavi Vojvodini Kranjske*, delu, ki je vplivalo na mnoge slovenske zgodovinarje in je

³ Virov za to obdobje, vsaj v primerjavi s prejšnjimi epohami, v katerih so glavno vodilo zgodovinskega raziskovanja ali arheološka odkritja ali pa posamične listine, ki jih je potrebno postaviti v obširnejši kontekst, je ogromno, tako da je tematika Šaleške doline v obdobju zgodnjega novega veka dokaj obširna. Za krajši pregled tematike Šoštanja (in Šaleške doline v celoti v manjšem obsegu) v obdobju zgodnjega novega veka, tj. od konca Celjsko-Habsburške »fajde« in inkorporacije tega območja pod celovito (nad)oblastno sfero hiše Habsburške ter do začetka industrijsko-manufakturne dobe in od ustalitve večjega protoindustrijskega obrata družine Vošnjak glej: Vidmar Čeru, David. Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku. Šaleški razgledi 16. Velenje: Knjižnica Velenje, 2019, str. 9–37, in Vidmar Čeru, David. Trg Šoštanj v času zgodnjega novega veka. *Klio*, let. XVII, št. 1. Ljubljana: ISHA Ljubljana, 2018. str. 65–73. Za obči pregled zgodovine mesta glej: Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj: Zgodovinski opis*. Komentar, spremno besedo in opombe ob ponatisu napisal Ravnika, Tone, Prvi ponatis iz leta 1998. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 1930.

še dandanes pomemben vir za razumevanje zgodovine zgodnjega novega veka slovenskega prostora. Že samo ime Valvasorjevega *magnum opusa* nekako razodeva, da nikakor ni katerokoli (pod)poglavje izrecno namenjeno dokaj majhnemu provincialnemu mestu oziroma v našem primeru Šaleški dolini, po Valvasorjevem pogledu obskurnemu kraju v njemu sosednjeležeči provinci. A vendarle je moč zaslediti nekaj zelo kratkih omemb, ki so lahko dokaj zanimivi viri za ta čas in ki razodevajo nekaj novega ali še dodatno potrjujejo že znano. *Slava Vojvodine Kranjske* je tako pomemben in predvsem natančen vir, saj ni bila napisana *ad hoc*, temveč je zahtevala natančno in večletno načrtovanje in izvedbo. Na več mestih je izredno natančna in lahko služi kot pomemben pripomoček za razumevanje nekaterih vidikov slovenske zgodovine. A kot bomo videli v nadaljevanju, nas avtoritete ne sme prepričati, da jemljemo Valvasorja kot pričevalca, ki je vedno upošteval vse podrobnosti. Tudi njega in njegovo delo moramo jemati *cum grano salis*.

Omembe Šaleške doline v sklopu cerkvenoupravne razdelitve

Raziskovanje zgodovine od zgodnjega novega veka naprej je mozaik, ki deluje analitično po svoji vsebnosti. Virov je mnogo in velikokrat se zgodi, da ravno tisti viri, ki neko stvar, osebo ali kraj le bežno omenjajo, podajajo najbolj zanimive podatke. Tako je tudi z Valvasorjem. Šaleško dolino v *Slavi Vojvodine Kranjske* omenja le nekajkrat, in sicer v drugem⁴ in četrtem zvezku.⁵

⁴ Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 2, Buch 8, Der III. Abschnitt »Von den Bischöfen in Crain,« str. 677.

⁵ Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re.,« 337. in Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türkischen Einfällen,« str. 374.

V drugem zvezku je v sklopu osme knjige opisana cerkvena organizacija na Kranjskem. Orisane so tudi posamične fare in ostale večje cerkvene enote, ki so jurisdiktivno spadale v ljubljansko škofijo. Potrebno se je zavedati, da za upravnopolitično in cerkveno zgodovino ne le na Slovenskem, temveč povsod po Evropi velja, da so meje državnih struktur in cerkvenih organizacij različne, četudi med sabo prepletajoče se. Takšno pravilo velja že vse od začetka razvoja cerkvene in upravne mreže tako na današnjem Slovenskem kot drugod že od zgodnjega srednjega veka naprej.⁶ To je veljalo tudi za čas Valvasorja. Tako niso le vse kranjske, temveč tudi velik del župnij na današnjem slovenskem Štajerskem sodile v jurisdikcijo Ljubljane, kar med drugim potrjuje tudi Valvasorjevo pričevanje.⁷ Šaleška dolina je tako vezana na Ljubljano, njej pa je načeloval cerkveni komisariat v Škalah, pod katerega so sodile fare v Škalah s cerkvijo sv. Jurija, Švarcenštajn (Gradič v Lazah pri Velenju) s cerkvijo sv. Egidija, Šoštanj s cerkvijo sv. Mihaela, Vinska Gora s cerkvijo sv. Janeza Krstnika in Šalek s cerkvijo sv. Martina, oziroma če tukaj direktno povzamemo še Valvasorja:⁸

Das Commissariat zu Stallie, (Commissariatus Skallensis) hat folgende Pfarren unter sich:

1. Die Pfarr St. Georgii, zu Stallie.

⁶ Za obrazložitev razvoja cerkvene mreže na Slovenskem glej: Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 134–139. in Štih, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku*, str. 45–48 in str. 53–58.

⁷ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 2, Buch 8, Der III. Abschnitt »Von den Bischöfen in Crain,« str. 676–677. Valvasor tukaj konkretno navaja poseben spisec z naslovom na strani: »Was für Commisariaten und Pfarren außer Crain zum Bischthum Laybach gehören.«

⁸ Kakor mnoga območja Slovenije ima tudi Šaleška dolina dolgo in kompleksno zgodbo, navezano na ustanovitev in razvoj cerkvene mreže. Šaleška dolina je tako eno od območij Slovenije, kjer je na zelo majhnem prostoru najti izjemno veliko število cerkva in drugih sakralnih objektov. Zgodba sakralne dediščine je tako prekompleksna, da bi bila tukaj le na kratko obrazložena, za obširen in natančen pregled glej: Poles, Rok. *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.

2. Die Pfarr St. Aegidii, bey Schwartzenstein.
3. Die Pfarr St. Michaelis, bey Schönstein.
4. Die Pfarr St. Joannis Baptistae, in Weinberg.
5. Die Pfarr St. Martini, bey Schälleck.⁹

Na Slovenskem je prišlo v zgodnjem novem veku do korenitih sprememb cerkvenoupravne podobe, ko je bila v letu 1461/1462 ustanovljena Ljubljanska škofija. V času od 1749 do 1752 je bil ukinjen oglejski patriarhat in ustanovljena nadškofija v Gorici, leta 1777 pa so bile vse župnije v Prekmurju priključene v škofijo Sombotel. Te odločitve niso bile sklenjene samo za dušnopastirsko bazo, temveč so reflektirale obširnejše geopolitično dogajanje. V zgodnjem novem veku so se istočasno načrtovale ustanovitve novih škofij, obenem ustanovitve večjih škofijskih enot, predvsem pa manjših župnij, kar je razvidno tudi iz Valvasorjevega popisa. A želja o poenotenju prostora v cerkvenopolitičnem smislu ni uspela, saj je bil do konca 18. stoletja slovenski prostor razdeljen med nadškofije v Ljubljani, Ogleju (kasneje Gorica), Salzburgu, Št. Andražu v Labotski dolini, Trstu, Kopru, Györu in celo Zagrebu. Do podobnih določitev je z radikalnimi cesarjevimi posegi v škofijske meje prišlo tudi na ravni metropolij.¹⁰ A vrnimo se k Šaleški dolini, ki je temu »realpolitičnemu« boju za oblast zaradi svoje majhnosti, nenavadnosti kot tudi oddaljenosti od drugih večjih središč ostala neprizadeta. Tako njeno zgodovino dokaj lahko razumemo in to ponovno potrjuje, da jo je Valvasor pravilno umestil v sklop župnij ljubljanske cerkve, saj je mdr. tudi kasneje Ignacij Orožen v svoji *Das Bisthum und Diozesse Lavant, Das Dekanat Schallthal*, izrecno navedel, da je do leta 1461 sodila Škalska

⁹ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 2, Buch 8, Der III. Abschnitt »Von den Bischöfen in Crain«, str. 677.

¹⁰ Za pregled tematike cerkvene mreže na Slovenskem v zgodnjem novem veku in postopne tranzicije iz srednjeveške v moderno cerkveno mrežo pri nas glej: Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiakonatstvo, župništvo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015.

fara z vikariati v sklop ozemlja gornjegrajskega samostana,¹¹ zagotovo pa je vse od ustalitve ljubljanske škofije 1461 sodila Šaleška dolina in vsa samostanska ter prvenstveno cerkvena posest pod Ljubljano, dokler ni bila 1786 predana v dušnopastirske roke Lavantinske nadškofije.¹² Razvidno je, da je Valvasor direktno citiral že takrat natančne popise dušnopastirske mreže Ljubljane, ki pa so nam znani že dolgo časa in iz drugih virov. Tako je prva od treh omemb Šaleške doline v *Slavi Vojvodine Kranjske* edina, ki ne odpira ničesar novega, niti ne razodeva novih vprašanj niti novih spoznanj. A to se ob drugi omembi kar hitro spremeni.

Valvasorjevo poročilo o uničenju gradov v Šaleški dolini

Naslednja omemba v Valvasorjevem opusu je dokaj kratka, a ne nepomembna. Nahaja se v petem poglavju XV. knjige četrtega zvezka z naslovom »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re,« v katerem Valvasor navaja, da je Šaleška dolina občutila gnev, ki ga je sprožil leta 1435 nastali veliki celjsko-habsburški konflikt. Ta naj bi v obdobju siceršnjega miru na Kranjskem na sosednjem Štajerskem povzročil mnogo tegob.¹³ Če sedaj ponovno direktno povzamemo še Valvasorjeve besede:

Es brach auch der Graf von Cilly in diesem Kriege etliche seiner eigenen Schlösser Selber ab, nemlich Hoheneck

¹¹ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I*, str. 121.

¹² Orožen, *Das Bisthum und Diozesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*, str. 24. »Skalis unter den Bischöfen von Laibach nnd dann von Lauant. Im Jahre 1461 kam die Pfarre Skalis mit dem Stifte Oberbnra. an das damals nen errichtete Bishthum Laibach nnd verblieb bei der Diözese Laibach bis sie 1786 der Diözese Lavant einverleibt wurde.«

¹³ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re,« str. 334. »Im Jahr 1435 ward das Land Crain so wol, als dessen Nachbarn Steyer und Kärndten von einer neuen Kriegs-Flamm ergriffen, deren Entzündung Ursach wir gründlich wollen erklären.«

unweit von Cilly, dazu auch **Schönstein und Katzenstein im Kalchthal** gelegen.¹⁴

Zgornja pasaža je zanimiva v dveh aspektih. Iz vsebinskega vidika nam razodeva nekatere možne značilnosti dežele in nasprotuje nekaterim znanim tezam o gospodarstvu in pomenu doline v tem obdobju. Lingvistično pa bi bilo s pomočjo etimološke razlage moč ustvariti nova védenja o življenju v dolini ter o pomenu le-te v srednjeveških in zgodnjih novoveških časih.

Glede na vsebino je zgornji opis del obširnejšega opisa celjsko-habsburške »fajde« in daje tako zanimive podatke o nekaterih markantnejših dogodkih, ki so se pripetili v dolini. Valvasorjevo poročilo je konfliktno z izjavo, ki jo je podal Simoniti v svojem delu *Turki so v deželi že*, saj je pri Valvasorju direktno navedeno, da so bili Celjani tisti – in ne Turki –¹⁵ ki so uničili nekatere pomembnejše gradove v Šaleški dolini, tudi gradova Šoštanj in Kacenštajn (oba sta bila v tistem trenutku tako ali tako v lasti iste družine).¹⁶ Valvasor v sklopu več strani dolgega opisa konflikta med Celjskimi grofi in Habsburžani navaja, da so Celjani še posebej v kasnejših fazah bojev, ko so njihove sile doživele več porazov, začeli uničevati gradove, da ti ne bi postali pomemben člen habsburške konsolidacije oblasti. Valvasor tako razdeli obdobje »fajde« deloma po načinu, kako so bile te strateško

¹⁴ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re.,« str. 337.

¹⁵ O vzroku za to zmoto glej naslednje poglavje.

¹⁶ Glej: Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 42–82. Poleg uničenja Šoštanjskega in Kacenštanskega gradu naj bi med »fajdo« prišlo do uničenja še dveh drugih gradov oziroma postojank, ki naj bi bili del Celjske posesti, in sicer »Pakenstein« (stolp na Paki) in »stolp v Šaleški dolini« ter še nekateri drugi objekti. Posebej poimensko omenjena dva sta zanimiva, saj sta glede na zgodovinske in arheološke vire danes popolna neznanka. Za omenjena »gradova« glej: Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.*, str. 118. O tem, zakaj je Simoniti tukaj zamešal nekatere minimalne, a pomembne podrobnosti, v naslednjem poglavju.

pomembne točke zavzete: v zgodnejših fazah so bile le napadene in deloma uničene, kasneje pa je prihajalo do popolnega uničenja gradov, gradičev, utrjenih objektov in drugih strateško pomembnih objektov.¹⁷ To pomeni, da je umestitev uničenja gradov v leto 1439 smiselna, saj je potekala v tej, kasnejši fazi.¹⁸ Gradova sta bila namreč popolnoma uničena. Usoda gradu Kacenštajn ni bila nikoli tako izpričana, vprašanje, kdo je uničil grad Šoštanj, pa je prisotno že dolgo.¹⁹ Valvasorja je pri tem vendarle potrebno vzeti za avtoriteto, ki je tem dogodkom časovno dokaj blizu. Obenem Valvasorjevo pisanje potrjuje podatke, ki so nam na voljo iz drugih virov. Ob upoštevanju celotnega opisa celjsko-habsburškega konflikta je ta podatek verodostojen, in vsaj kar se uničenja gradov tiče, natančen vir. Vsaj v tem aspektu je Valvasorjevo

¹⁷ Valvasor poda dokaj dolg in natančen opis večletnih vojnih spopadov, a ker se ti ne dotikajo te teme, se jih v tem članku ne bo opisalo podrobneje. Za pregled celjsko-habsburškega konflikta glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel V. »Von der Belagerung unterschiedlicher Städte in Crain durch Grafen Ulrich von Cilly und Ertzhertzog Albrechten re.,« str. 334–341. Za natančnejši pregled grofov Celjskih v tem obdobju glej mdr. tudi monografijo: Fugger Germadnik, Rolanda. *Groffe Celjski med zgodovino in mitom*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2013. Za pregled, kako je ta prehod iz oblastne sfere Celjskih grofov pod Habsburžane vplival na Šaleško dolino, glej: Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.*, str. 118–130.

¹⁸ Glej: Vidmar Čeru, *Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku*, str. 16.

¹⁹ Za tako geografsko omejeno področje, kot je Šaleška dolina, ostaja odprtih veliko zanimivih vprašanj, nekatera od njih manj pomembna, spet druga odločilna za razumevanje zgodbe lokalnega okolja. V zadnjih desetletjih se je zanimanje za posamična in obskurna vprašanja povečalo, posebej od objave Ravnikarjevega članka naprej (za sam članek glej: Ravnikar, »Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline,« str. 13–41. in Ravnikar, Tone, Drobčinice iz preteklosti Šaleške doline (članek na spletu)). Od takrat naprej je nastalo že kar nekaj del, ki so prikazala tako znane kot manj znane prigode in zgodovinske fakte, povezane z dolino, mdr. tudi Polesova knjiga o posamičnih znamenitostih Šoštanja. (Glej: Poles, Špela. *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku: Ob 20. obletnici ustanovitve nove Občine Šoštanj, ob 660. obletnici prve omembe trga Šoštanj in v pričakovanju 105. obletnice pridobitve mestnih pravic*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2015.)

pisanje lahko pomembna avtoriteta za razumevanje posledic celjsko-habsburškega konflikta in kako je ta vplival na gospodarstvo in upravo v Šaleški dolini.

A bolj zanimiva in za zgodovinarje pomembnejša je sama forma citata. Valvasor imenuje dolino, v kateri se nahajata v 15. stoletju uničena gradova Šoštanj in Kacenštajn, »Kalchthal« oziroma (če ob tem uporabimo dobesedni prevod) »apnena dolina« ali pa »dolina apnenca«. Se pravi, da Valvasor v *Slavi Vojvodine Kranjske* uporabi predpono »Kalch«, ki je inačica moderne nemške besede »Kalk«, kar pomeni apno.²⁰ Kaj pa to pove?

Glede na formulacijo, kakršno podaja Valvasor v svojem opusu, bi se dalo na prvi pogled sklepati, da je bila Šaleška dolina takrat tako pomemben pridelovalec apna, da je dobila za tisti čas obširna geografska enota poimenovanje po prvenstveni gospodarski panogi na tem območju. To bi pomenilo, da bi morala biti Šaleška dolina dokaj pomemben člen pri obširnejšem gospodarstvu Štajerske, mogoče je imela celo vezi s Kranjsko. A takšna razlaga je problematična, celo odkrito napačna iz več aspektov.

²⁰ Glej: »Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.« Lfg. 1 (1864), Bd. V (1873), Sp. 61, Z. 10. »KALK, KALCH, m. calx, aus dem lat. wort nach den casus obliqui, mit der sache von den Römern gelernt; ahd. chalch, chalh, mhd. calc kalkes, nd. nl. (f.) dän. schwed. kalk, ags. cealc (engl. chalk ist aber kreide); auch kelt., ir. cailc f. (wie nl.), korn. calc, welsch calch m., und litt. kalkes pl., lett. kalkis, wend. kalk. Die form kalch, die jetzt in der schrift nicht mehr geduldet wird, ist doch völlig berechtigt, so gut wie kelch (s. *AK* 2, e), es haben sie noch Klinger 6, 188, mahler Müller 3, 211, Göthe brieflich 1784 (an Carl August, 28. oct.), J. v. Müller 24, 111. 181, Pestalozzi 1, 65, Lichtenberg (1800) 2, 357 verkalcht. von den wbb. haben nur kalch voc. inc. teut., Dasyp., Maaler, Schönsleder, Denzler, kalk und kalch Stieler, Steinbach, Frisch. die mundarten, ober- und mitteldeutsche, halten fast durchaus an kalch fest. doch geben vocabb. des 15. 16. jh auch kalk, so bei Diefenb. 111^b. 92^a, auch die Leipz. gemma 1501. 1) gebrannter kalkstein, wie er im gewerbsleben gebraucht ist, bes. bei maurern, tünchern, gerbern. a) maurerkalk u. dgl.: soltu grosze steine aufrichten und sie mit kalk tünchen. 5 Mos. 27, 2; ...«

Prvič je potrebno omeniti, da leži večji del Slovenije na dokaj apnenčasti podlagi, kar pomeni, da je v geološkem oziru sestava tal Šaleške doline dokaj pogost pojav. Tako ni smiselno, da bi imelo ravno to pod-območje Štajerske nekakšen monopol nad proizvodnjo. Obenem je to sporno na osnovi zgodovinskih virov, prvenstveno listin. Šaleška dolina je bila namreč v času pred Valvasorjem in v času njegovega pisanja dokaj nenavadna in širši okolici nepoznana, čeravno ne čisto nepomembna tvorba. Dominat (v gospodarskem smislu) je imel Šoštanj, a ne takšnega, kot bi človek pričakoval pri modernejših industrijskih centrih. Velenje je zaradi množice razlogov, med drugim nenehnega dedovanja in spreminjanja lastništva nad gradom in tamkajšnjo okolico, ostalo na ravni vaške naselbine, v kateri je bilo poljedelstvo ne le pravilo, temveč edina panoga, s katero se je lahko ukvarjalo tamkajšnje prebivalstvo. Velenje je ostalo majhna naselbina, ki je postopoma, predvsem zaradi dobrih in pomembnih prometnih povezav, dobilo podobo ruralno usmerjene trške naselbine. Tako urejeni sta bili tudi naselbini Škale in Šalek, vendar v oziru na gospodarstvo še bolj omejeni. Podoba Šoštanja je bila malo drugačna – tudi tukaj so se pojavljale spremembe lastništva in več naravnih ter zazrudi človeka zadanih nesreč, ki so omejevale rast naselbine, a Šoštanj se je počasi vendarle spreminjal v tipičen provincialni zgodnjenovoveški trg. Poljedelstvo je še vedno imelo primat za večino prebivalstva, vendar so se začele postopoma razvijati tudi druge panoge.²¹ Iz tega je smiselno sklepati, da bi morala biti kakršnakoli produkcija apnenca zaradi logističnih potreb omejena na zahodni del Šaleške doline, torej na okolico Šoštanja, a dokazov za to ni. Ne obstajajo niti arheološki, še manj pa zgodovinski dokazi, ki bi takšno tezo potrdili. Listine, povezane s Šaleško dolino za ta čas, mnogokrat vsebujejo tudi trške pravice ter davčne in ostale dolžnosti, ki so jih tržani morali dajati. Tlaka je bila natančno določena, vendar niti v enem samem urbarju ni omenjena kakršnakoli tlaka na apno, ki bi jo, če bi bila produkcija res tako velika, da bi bila celotna dolina znana po

²¹ Ravnika, *Zgodovina Šoštanja I.*, str. 88–93 in str. 112–124.

tem, tamkajšnji graščak²² zagotovo zaračunal.²³ Zaradi tega poimenovanje »Kalchthal« v gospodarskem oziru ni smiselno.

Mogoče je predvidevati, da se je ime »Kalchthal« uporabljalo, preden je postala »Schallthal«, in so bili derivati iz tega norma, vendar zopet ni tako. Valvasorjevo pisanje je tako edini vir, ki uporablja za dolino takšen termin. Drugi, starejši viri, pa vse od 12. stoletja naprej dokaj uniformirano uporabljajo formulacijo »Schallthal« oziroma nekaj temu podobnega.²⁴ Če vzamemo za vir npr. *Zahnovno Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, vidimo, da se je od leta 1333 zagotovo za imenovanje Šaleške doline uporabljala nemška zloženska »Schalthal« oziroma eden od mnogih izpeljav le-te (gl. sprotno opombo za celoten seznam). To bi pomenilo, da se je nekje pred 14. stoletjem kot norma za imenovanje doline (verjetno že vsaj od 1154 naprej, ko se prvič omenja kot »Skalach«) uporabljal kompozit »Schallthal« (ali derivat le-tega), ki bi ga nato le za zelo kratek čas (po 1600) zamenjal »Kalchthal«, potem pa kar naenkrat po Valvasorjevem času ponovno »Schallthal«. Za natančnejši pregled razvoja imena Šalek, ki glede na letnice prve omembe tukaj odigra

²² Posamezni predeli Šaleške doline so imeli v srednjem veku na ducate raznih nižjih in pomembnejših plemiških družin, ki so jim vladale posredno ali neposredno. Vse od Ptujskih do Celjskih, od Turnskih do Habsburžanov in mnogih drugih. A pri nobenem ni moč zaslediti neke specifične tlake na apno ali pa vsaj na izkopavanje apnenca, kar potrjuje, da nekega velikega gospodarskega obrata ni bilo.

²³ Za pregled posamičnih listin in urbarjev glej: Ravnikar, Tone, Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem. Velenje: Muzej Velenje, 2015. in Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.* str. 98–103.

²⁴ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 417. »Schalthal, das –, nw. Cilli, zw. Schönstein u. s. Johann a Weinbg. (zuweilen werden auh Orte i. Gbge Schaelechtal, U.= 1333 Sche–, U.1335 Schaelech–, U. 1369 Schalach–, Sta.=1371 Schalech–, U.1399 Schalach–, U.=1436 Shelch–, Leh.C 1, 84=1441 Schelech, Leh.C 1, 105=c. 1460 Schalkh–, Leh. C. 1, 75=1460 Schalich–, Ch. 2, 3807=1477 Schalach, U.« Opomba k izpisanem viru: kot U. je tukaj mišljeno Urbar, pomišljaj nakazuje, da osnova ostaja pri vseh oblikah enaka, in sicer »-thal«.

pomembno vlogo, glej sprotno opombo.²⁵ Očitno je, da takšna razlaga ne more obroditi sadov in je tako potrebno upoštevati banalno, a obenem kontekstualno gledano najbolj verjetno možnost, da je pri Valvasorju prišlo do napake.

Edina smiselna razlaga imena Šaleške doline je ta, da se že od samega začetka, vsaj od leta 1154 naprej, uporablja ime »Schallthal«. Šalek je namreč najstarejša dolgo časa obstoječa in za »realpolitiko« celotne doline pomembna naselbina. Šoštanj se tako omenja »šele« okoli 1200,²⁶ Velenje 1250,²⁷ druge naselbine pa stvarno niso imele ali lokacijske, ali finančne, ali gospodarske osnove, ali pa mešanico vseh teh

²⁵ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 418. »Schaleck, Df. n. Welan i Schalthl., 1154 Scalach, U.=1174-, U.PN.=1187 Schalake, U.PN.=1305 –ekk, Pau. 3, 188=1323 Scharlach!, Bt. 7, 96=1350 Salech, Btr. 7, 126=1424 Schalleckch, Obg. 165=1444 s. Andre, U. 1477 Schalleck, U.=Burg: 1287 haus Schalekke, U.=1334 ---ek in dem Schelachtal, U.1370 vest Schallek, Sta.=1379 Schalek, Sta.=1441 –Schelleckg, Leh.C. 1, 118. Shalek,,...« in »Skalis, Df. n. Schönstein, 1154 (plebs) Scalach, U.=1243 Schelach, U.=c. 1250 s. Georgius de Schelach, U.=1261 Scilach!, Schal–, Schol–, U.=1264 Schaeleke, U.=1329 Xahalach (ital. Kanzlei), U.=1334 s. Jörgen, U.=1335 – in dem Schaelachtal, U.=1350 s. Georgius in Salech, Btr. 7, 126=1352 s. Jörgen in dem Schälechtal, U.=1404 s. Georgius im Schalach, U.=1424 – in Schell–, Obg. 159=1436 s. Jörgen, Leh.C. 1 84=1460 s. Jorgen im Schalachtal, U.=c. 1480.«

²⁶ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 429. »Schönstein, Mkt. i. Schallthal. Nw. Cilli, c. 1200 Schonenstein, Pau.98. PN.=1213 Sonen–, U.PN.=1221 Sconestein, U.PN.=1236 Schonestain, U.PN.=1268 chonen–, U.=1354 marcht Schonestain, U.=1362 –stein in der Mark, U.=1424 Schon–, Obg. 136=c. 1490 Schon–, Schö. 73=1491 Schen–, Sta.=Burg: 1311 Suenenstain, Schonen–, U.=1318 purch Schonestain, U.=1342 Schon–, U.=1355 haus–, U.=1362 vest Schen–, U.=1372 geslos Schon– in dem Sental, Sta.=Rieden: c.1480 die Kärnerwisen, die Grafenwisen, Ci. 105=1332 am Rain, U.«.

²⁷ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 490. »Welan (gew. Wöllan), Mkt. nw. Cilli i. Schalthl., c. 1250 Weln, U.=1270 Welan, U.=1296 Balen, U.=1340 Welen in dem Schaelachtal, Sta.=1348 Belen, I.=1444 marcht–, U.1459 – Belan, U.=Burg: 1322 vest Welen, –B–, U. u. Sta.=1362 – Wele, Wellen, U.=1393 vest Welem (–lein?), Sta.=1437 vest zum Welein, U.« in »Welan, Alt– Df. w. Welan i. Schalthl., 1374 Alten Welein, U.=1424 – Wellen, U.=1459 Alt Belan, W–, U.=c 1480 – Welan, Ci. 114.«.

faktorjev, da bi lahko postale v tem času pomembne naselbine v Šaleški dolini.

Potrebno se je vprašati, zakaj je Valvasor Šaleško dolino imenoval napačno in kako je do tega sploh prišlo. Pojav napačnega poimenovanja pri Valvasorju spet ni tako presenetljiv. Če bi natančno pregledali vseh štiri tisoč petsto strani, bi precej hitro našli na mnoge napake, nedoslednosti in pomanjkljivosti. Potrebno se je zavedati, da je Valvasor deloval v času, ko je bilo na voljo znatno manj virov. Viri, ki so obstajali, so bili slabše obdelani. Valvasor se je moral, kakor ostali starejši zgodovinarji, zanašati tudi na ustne vire, prigode, legende in nenatančne popise, ki so v njegovem času veljali za pravilne. A popolnoma apologetska podoba Valvasorja vendarle ne sme obveljati. V *Slavi Vojvodine Kranjske* se pojavljajo mesta, na katerih je Valvasor sam zavestno prikril določena dejstva ali jih obrnil svojemu življenjskemu pogledu v prid.²⁸ To pa tudi ne pomeni, da je smiselno trditi, da si je Valvasor takšen podatek, kot je ime neke njemu neznane doline, kar izmislil. Vsebinsko se to ne sklada z njegovim načinom pisanja. Podatki so bili načrtno prikriti ali pa nalašč izmišljeni samo v politično obarvanih pasażah. Preprosta in dokaj kratka omemba Valvasorju neznane doline tem kriterijem ne ustreza. Tako nam ostaneta dve možnosti. Možno je, da je Valvasor ravno ta podatek o poimenovanju dobil preko ustnega, še verjetnejše pa, da je do njega prišel preko pisnega vira (konflikt med grofi Celjskimi in Habsburžani je bil že takrat dobro poznana zgodba. Obstajali so pisni viri, da sta bila gradova Šoštanj in Kacenštajn porušena.).

²⁸ Pri tem je za primer recimo zanimiv Valvasorjev opis tematike zaslužjevanja v Vojni krajini, v katerem je na več mestih izpostavil, kako so Turki jemali v suženjstvo krščanske ujetnike, obenem pa je načrtno spregledal dejstvo, da so osmanski vojni ujetniki praviloma ali morali delati kot »neuradna« suženjska sila na velikih posestvih ali pa so bili celo odpeljani na razne italijanske suženjske trge. A takšno relativiziranje je bilo v tem obdobju dokaj pogost pojav, tako da je nesmiselno biti v sodbi Valvasorja prestrog. Glej npr. Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 3, Buch 12, Kapitel II. »Von den Krabatischen Meer-Grentzen, wie auch stetiger Unsicherheit in Kroatien,« str. 9. (Omemb osmanskega zaslužjevanja je seveda pri Valvasorju v tem poglavju mnogo.).

Možno je, da se je med pisanjem ali pa tiskanjem *Slave Vojvodine Kranjske* pojavil tiskarski škrtat. Če upoštevamo, da je ta od vseh možnosti najbolj verjetna, je moč ugotoviti, kako je prišlo do same napake. Za obdobje od petnajstega stoletja naprej, če upoštevamo Zahnov kronolški zapis razvoja imena Šaleške doline,²⁹ vidimo, da je prevladoval zapis »Schalchthal«, ki je fonetično zelo podoben formulaciji »Kalchthal«. To je že prvi indic na to, da je celotna anomalija mogoče posledica fonetičnega lapsusa oziroma *lapsus linguae*. Obenem postane jasno, glede na kompleksnost nemške srednjeveške kurzivne gotice, da je sama fizična podoba formulacije »Schalchthal« in »Kalchthal« skoraj identična, kar pomeni da gre tukaj za *lapsus calami* oziroma napako v pisanju. Možno je, da je Valvasor med pisanjem te pasaže naletel na poimenovanje doline v obliki »Schalchthal« (ali pa v neki obliki, ki je tej podobna). Zaradi enega od zgoraj naštetih vzrokov jo je verjetno napačno prebral in zapisal kot »Kalchthal«. Na prvi pogled bi lahko obstajala tudi možnost, da je v viru, ki ga je uporabil Valvasor, pač obstajalo takšno (kontekstualno napačno) poimenovanje. A ta teorija se ne obdrži, saj ni od nikoder znano in je le malo verjetno, da bi v viru poimensko neznanega avtorja, navezanega na Štajersko, prišlo do tako očitne napake. Prav tako to pomeni, da bi morala biti kot posledica tega formulacija »Kalchthal« vsaj v strokovnih virih dokaj pogost pojav za 17., mogoče celo 18. stoletje. A *Slava Vojvodine Kranjske* je edina znana instanca, v kateri se takšna formulacija sploh pojavlja.

Druga možnost je, da so med tiskanjem Valvasorjeve zapiske narobe prebrali in naredili enako zamenjavo, le da je po tej interpretaciji sodeč bil tiskar in ne Valvasor tisti, ki je zadevo prebral napačno. Naslednja možnost je ta, da je Valvasor dobil podatek o uničenju dveh gradov v tej dolini iz ustnega vira in je ta vseboval napačno ime doline. Vendar je veliko verjetnejša možnost ta, da je napaka povezana s pisnim in ne ustnim virom. Navsezadnje se v drugih omembah Šaleške doline pri Valvasorju pojavljajo pravilni zapisi ime-

²⁹ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, str. 418.

na, kar bi pomenilo, da je morala obstajati neka pisna osnova. Smiselno je trditi, da sta slednji dve interpretaciji nemogoči. Ustni vir ne zato, ker se je Valvasor zanašal poglavitno na pisne vire. Možnosti, da je prišlo do napake pri viru, ki ga je uporabljal Valvasor, pa ni, saj se poimenovanje »Kalchthal« pojavlja izključno pri Valvasorju in nikjer drugje. Tako sta edini dve možnosti, da je prišlo ali do *lapsus calami* ali pa *lapsus language* pri Valvasorju ali pa tiskarju, ki je to stiskal. A tudi pri tem je možno s komparativno metodo sklepati, da je napaka prej Valvasorjeva kot tiskarjeva. V *Slavi Vojvodine Kranjske* se sicer pojavljajo nedoslednosti, a te niso posledica tiskarske delavnice. Če se pojavljajo napake, so te gramatične in ne vsebinske. Tiskarska delavnica se je vestno držala izpiskov, ki jih je zanje pripravil Valvasor. Tako krajevna kot osebna lastna imena, ki se pojavljajo v delu, so zelo točna. Malo verjetno je, da bi ravno na tem mestu prišlo do lapsusa. Lahko trdimo, da je bil majhen lingvistični lapsus po vsej verjetnosti pri Valvasorju samem, nastal pa je ali med pisanjem ali pa med branjem.³⁰

Valvasorjevo pričevanje o turških vpadih v Šaleški dolini

Zadnja Valvasorjeva omemba se navezuje na tematiko turških vpadov v Šaleško dolino, predvsem o umiku turških čet po velikem vdoru na Koroško. Valvasor je tako mdr. zapisal, kako so notranjeavstrijske dežele v sedemdesetih letih petnajstega stoletja pestile mnoge tegobe. Omenja tudi leta 1478 nastali kmečki upor na Koroškem in veliko notranjepolitično nesložnost, ki jo je ustvaril Andreas Baumkirchner.³¹

³⁰ Ponovno je potrebno omeniti, da je to interpretacija – čeravno glede na vso dokazno gradivo, ki nam je na voljo, najbolj mogoča in po vsej verjetnosti pravilna, a še vedno interpretacija, ki jo je potrebno vzeti z zdravo mero skepse.

³¹ Andreas Baumkirchner je bil nemški vojaški poveljnik, ki je leta 1469 na spodbudo ogrskega kralja Matije Korvina organiziral t. i. »fajdo štajerskega plemstva« s cesarjem. Povod so bili njegovi dolgovi tako najemniških vojakov kot poveljnikov. Plemiška vojska, ki ji je poveljeval Baumkirchner, je zasedla vrsto štajerskih mest, med njimi Hartberg,

Vendar je največjo od mnogih ovir Habsburški centralni oblasti še vedno predstavljala turška nevarnost. Valvasor je tako izrecno navedel, da je bilo desetletje od 1469 do 1476 doba, v kateri je bilo mnogih takšnih vpadov.³² Za nas je pomemben predvsem turški vpad iz leta 1473, ki je Šaleško dolino prizadel neposredno,³³ obenem pa bil prvi od dveh napadov, ki sta prizadela to območje.³⁴ Povzeto po Valvasorju:

Am Mitwochen, als am St. Michaelis-Tage, feyttd die Türcken biß den Gutenstein gezogen zu der Pfarrkirchen, und alldaüber Nacht geblieben. Damals hat der Schuldhautzinger Pfleger bey S. Wolfgang an der Polan einen Scharmützel mit ihnen gehalten, aber den Kürtzen gezogen und etliche Leute eingebüßt. Am Donnerstage verliessen sie Kärndten gäntzlich und hielten ihr Nachtlager bey Windischgrätz. Folgenden Freytags³⁵ theilten sie sich voneinander.

Fürstenfeld, Maribor (1469/70) in Slovensko Bistrico. Po zmagoviti bitki pri Fürstenfeldu in 21. 7. 1469 je bil cesar celo prisiljen podpisati premirje in nato obljubiti amnestijo ter poplačilo svojih dolgov. A ker ta ni plačal, je Baumkircher jeseni leta 1470 obnovil upor, ki se je končal šele z njegovo aretacijo in obglavljenjem v Gradcu (1471), kamor je sicer z zagotovilom proste poti prišel na pogajanja s cesarjem. Glej: »Baumkircher, Andreas Freiherr von Schlaining (seit 1463).«

³² 1469, 1471, 1472, 1473, 1474, 1476. Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 368–376.

³³ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 368–376.

³⁴ Prvemu napadu naj bi sledil še eden, in sicer leta 1532, ko se je pripetila podobna zgodba kot pri prvemu vpadu. Šoštanj je postal tarča Turkov, ko so se ti vračali s svojega pohoda na sever. Tudi leta 1532 Turki, kakor nekaj desetletij prej, niso naleteli na močno obrambo, saj se je prebivalstva skrilo za zidove protiturškega tabora. V Šoštanju je bila oz. naj bi bila utrjena cerkev v Družmirju. Glej: Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27, in Ravnikar, *Drobtinice*, str. 14.

³⁵ Dokaj nenavadna formulacija, ki lahko na prvi pogled povzroči zmešnjavo v datumih, a mišljen je naslednji dan, ki je bil petek, in ne petek naslednjega tedna.

Ein Theil zoch hinab vor Weitenstein und von dannen gen Gonaviz, allda sie im Pfarrhofe gemahlzeitet. **Der andre Theil gieng mit den Gefangenen neben dem Welan über einen hohen Berg auf Schelck und Schönstein zu.**

Am Samstage sähe man sie mit achttausend Mann samt den Gefangenen zu Cilly vorbey ziehen; welcher Vorüberzug von acht Uhr Morgends biß vier Nachmittags gewährt. Unterdessen haben etliche Christliche Partheyen, darunter vermutlich auch Crainerische gewest, mit ihnen den gantzen Tag gescharmützelt. Darnach seynd sie die Nacht über gelegen zu S. Jörgen in der Panckler Pfarr und daselbst grosse Brandschäden durch sie gestiftet.

Also hat man die Wölffe mit geraubten Schafen davon ziehen lassen müssen; weil man ihrer grossen Menge zu begegnen und auf ihren Hellen Haussen einen Angriff zu thun, bey so unversehener Überfallung keine gnugsame Mannschaft beysammen gehabt, und durch schwache Ansätze sich selbst nur in Unglück gesetzt, oder je wenig wider sie ausgerichtet.³⁶

Iz Valvasorjevega poročila je razvidno, da je bil turški vpad leta 1473 velik, a glede na število udeleženih dokaj tipičen za to dobo. Z južne meje z Vojno krajino naj bi krenilo okoli devet tisoč vojščakov, večina od tega jezdecev, ki so v hitri akciji prešli gorovje, ki je mejilo med Kranjsko in Koroško, ter 25. septembra prestopili deželno mejo. Temu je sledil krajši plenilski pohod po južnem Koroškem, nato se je začela vojska pomikati proti vzhodu, kjer so dosegli Bleiburg (Pliberk). Vojska se je nato razdelila na tri skupine. Dve manjši, ki sta bili sestavljeni iz nekaj sto konjenikov, sta imeli nalogo motenja preskrbe in plenjenja po manjših naselbinah na podeželju, glavnina sil, velika okoli šest tisoč mož, pa je odšla proti Celovcu. Turške čete so si v okolici Celovca dokaj

³⁶ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türkischen Einfällen,« str. 374.

z lahkoto pokorile tamkajšnjo obrambo ter onemogočile avstrijski protinapad. Kljub temu je bila avstrijska deželna vojska zmožna v presenetljivo hitrem času (kar izpostavlja tudi Valvasor sam in dvomi o točnosti številke)³⁷ zbrati vojsko, ki je omogočila efektivno obrambo deželne prestolnice. Tako so se začele turške sile počasi pomikati proti zavetju osmanske države, kar je imelo za Šaleško dolino posledice.

Turki so ob novicah o zbiranju habsburških čet pričeli postopen, a hitro izpeljan umik, tako da so dospeli v Slovenj Gradec 30. septembra 1473.³⁸ Nato so naslednji dan, to je 1. oktobra 1473, preko Graške gore in ob Velunji prispeli v vzhodni del Šaleške doline,³⁹ prišli preko hribovja, ki zao kroža dolino z vzhoda (»über einen hohen Berg«), do Velenja (»Welan«) in Šaleka (»Schelk«) ter se nato pomaknili proti Šoštanju (»Schönstein«).⁴⁰ V Šaleški dolini ni bila prisotna

³⁷ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 373–374.

³⁸ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 374. »Am Mitwochen, als am St. Michaelis-Tage, feytdt die Türcken biß den Gutenstein gezogen zu der Pfarrkirchen, und alldaüber Nacht geblieben. Damals hat der Schuldhautzinger Pfleger bey S. Wolfgang an der Polan einen Scharmützel mit ihnen gehalten, aber den Kürtzen gezogen und etliche Leute eingebüsst. Am Donnerstage verliessen sie Kärndten gäntzlich und hielten ihr Nachtlager bey Windischgrätz. Folgenden Freytags theilten sie sich voneinander.« Valvasor navaja, da so se Turki začeli umikati in dospeli do Štajerske meje. Naslednji dan, se pravi 30. septembra, glede na to, da poročilo navaja »St. Michaels Tage«, kar je 29. september, kot izhodiščno točko, ko so morali dospeti v Slovenj Gradec.

³⁹ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I.*, 123.

⁴⁰ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türckischen Einfällen,« str. 374. »Am Donnerstage verliessen sie Kärndten gäntzlich und hielten ihr Nachtlager bey Windischgrätz. Folgenden Freytags theilten sie sich voneinander.

Ein Theil zoch hinab vor Weitenstein und von dannen gen Gonaviz, allda sie im Pfarrhofe gemahlzeitet. Der andre Theil gieng mit den Gefangenen neben dem Welan über einen hohen Berg auf Schelck und Schönstein zu.«

celotna turška vojska, temveč le en njen del. To je bila po vsej verjetnosti ena od že prej omenjenih hitrih konjeniških enot, ki je imela nalogo povzročati kaos v zaledju. S tem kaosom so Turki onemogočili hiter in učinkovit odgovor deželne oblasti. Ta enota je v času umika delovala tudi kot zaščitnica za vojne ujetnike. Je pa vprašanje, kako dolgo so se zadrževali v Šaleški dolini, saj Valvasor navaja, da je bila velika turška sila, ki je imela osem tisoč mož, videna naslednji dan, se pravi 2. oktobra, pri Celju ter da je s sabo imela vojne ujetnike.⁴¹ Iz slednjega je razvidno, da se Turki v Šaleški dolini niso zadrževali več kot dva dni, mogoče so celotno dolino prehodili v enem dnevu in se pridružili glavnini turških sil, ki je bila videna naslednji dan pri Celju. To se sklada s poročilom, da je bila sila, ki je dospela v Šaleško dolino, sestavljena ne le iz osmanskih konjenikov, temveč tudi iz velike množice zaslužjenih (*»Der andre Theil gieng mit den Gefangenen neben dem Welan über einen hohen Berg auf Schelck und Schönstein zu«*). Njena prvenstvena naloga je bila, da se je povezala z glavnino vojske, ki ji je nudila zaščito med zadnjo etapo umika. Dejstvo je, da Valvasor v zapiskih omenja, da so imeli Turki tisoč jezdecov manj kot pa na začetku tega roparskega pohoda (namesto devet tisoč sedaj »le« osem tisoč). To bi lahko pomenilo dvojje: da so imeli Turki izjemno velike izgube, kar pa je za ta čas dokaj redek pojav, ali da se je 2. oktobra, ko je glavnina turških sil že bila pred Celjem, del njihovih enot z ujetniki še vedno nahajal na območju Šaleške doline. To se sklada z Orožnovim poročilom, da naj bi bili prav Turki tisti, ki so uničili grad v Šoštanju. Kljub slabemu stanju pa so potrebovali kar nekaj časa (vsaj nekaj ur ali pa kakšen dan), da so ga lahko popolnoma zavzeli in izropali.

⁴¹ O tem poroča tudi Orožen. Glej: Orožen, *Das Bisthum und Diozesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*, str. 24. »Im Jahre 1473 war eine Abtheilung der auf ihrem Rückzuge aus Kärnten begriffenen Türcken in das Schallthal eingedrungen, verheerte dasselbe und zerstörte angeblich das Schloß Schönstein. Da die Türcken am Sonntag den 2. Oktober 1473 von Cilli über St. Georgen abgezogen sind, so düften sie am 30. September oder 1. Oktober desselben Jahres im Schallthale gewüther haben.«

Tako se ponovno pojavlja že navedeno vprašanje, kdo je grad v resnici uničil – Celjani, kakor poroča Valvasor, ali Turki, kakor poroča Orožen. A naj se sliši še tako nenavadno, sta oba odgovora do neke mere pravilna.

Že kar nekaj časa poteka polemika o krivcu za uničenje »šoštanjškega« gradu. Potrebno je pojasniti, da je vprašanje tako historično kot lingvistično in v tem, da »grad Šoštanj« v takšni obliki, kot si ga ljudje predstavljajo, ne obstaja. Ljudske legende v Šaleški dolini so v zvezi s tem povzročile pravo zmedo. Šoštanj je imel v svoji zgodovini več gradov,⁴² a za nas sta pomembna dva. Prvi grad, ki je bil na območju Šoštanja in je bil uničen leta 1439, je bil Valvasorjev »Schloss Schönstein«, se pravi grad, katerega razvaline se dandanes imenujejo Pusti grad. Tega so uničili grofje Celjski v sklopu svoje »fajde« s Habsburžani. Po uničenju prvega gradu »Šoštanj« so na območju samega trga Šoštanja postavili nov grad, ki se je imenoval »Trški grad« oziroma »*Amtshaus*« in od katerega danes razen ene arkade z grbom ni ostalo nič, saj je bil leta 1734 uničen v požaru. Posledica tega je bila, da se je sedež gospostva prestavil na tretji »grad«, današnjo graščino Turn. *Amtshaus* je grad, ki ga omenja Orožen, ko govori o uničenju v času turškega vpada v Šaleško dolino, a ga kljub temu imenuje »Schloss Schönstein«. Tako postane razumljivo, od kod izvira nesoglasje o uničenju »šoštanjškega« gradu. Nikakor ni možno, da bi lahko Turki uničili grad na pečini, ampak so uničili grad sredi trga. To je tudi (deloma) smiselno, saj se Turki nikakor niso mogli zadrževati v Šaleški dolini dlje časa. Napad na dobro lociran grad na vrhu pečine bi zahteval več dni, posebej če upoštevamo, da so bili Turki, ki so prišli v Šaleško dolino, prvenstveno hitra mobilna enota in niso imeli oblegovalnih priprav, ki bi olajšale napad na takšen grad. To je navsezadnje tudi razlog, da nimamo poročila o uničenju gradu v Velenju in Šaleku – Turki preprosto zaradi pomanjkanja časa, organizacije in pripomočkov niso mogli v

⁴² Že Pusti grad, Trški grad in graščina Turn so trije »gradovom podobni« objekti na lokacijsko zelo majhnem območju.

kratkem času uničiti dobro lociranega in utrjenega gradu Popolnoma drugačna je zgodba trškega gradu, ki je bil bolj kot ne nekakšna proto-vila, ali bolje rečeno graščina (*Château*), z minimalno obrambno vlogo. Ležal je v nižini in mejil na šoštanjski trg, kjer razen enega samega, bolj kot ne okrasnega zidu okoli graščine ni bilo zaščite. To pomeni, da bi lahko bil lahka tarča za mobilne turške enote, ki so morale hitro oditi s plenom proti Celju, kjer so se 2. oktobra po vsej verjetnosti pridružile glavnini svoje sile. A ponovno je potrebno omeniti, da je to le teorija, ki jo je mogoče razbrati iz redkih ohranjenih virov, ki pa o tem ne poročajo neposredno. Kakorkoli je že bilo, dejstvo ostaja, da se je turška vojska zadrževala v Šaleški dolini zelo kratek čas, in sicer le en, mogoče največ dva dni. Tako je malo verjetno (četudi takšna možnost ostaja), da so si Turki vzeli čas in osvojili trg Šoštanj ter porušili graščino v njem. Takšen podvig je kljub vsemu zahteval določen trud, načrtovanje in predvsem čas. Zaradi vsega tega je potrebno poročilo o turškem uničenju gradu v Šoštanju vzeti *cum grano salis*: možno je, a je le ena od verjetnih možnosti v zvezi z uničenjem gradu.

Turška vojska je dosegla zavetje svoje države le nekaj dni kasneje, saj sta bili kranjsko in južnoštajersko plemstvo ter deželna vojska v tako kratkem času nezmožni organizirati zadostno silo, ki bi se lahko v frontalni bitki spopadla z večinoma konjeniško turško silo. Turkom, ki jih Valvasor zaradi plenilskih pohodov na tem mestu označi z »Wölfe«, tj. »volkovi«, je tako uspelo odpeljati več tisoč zasužnjenih kristjanov ter naplenjenega bogastva v imperij, za sabo pa zapustiti uničenje, ki ga je mdr. (ne glede na to, ali je prišlo do uničenja trškega gradu ali ne) občutila tudi Šaleška dolina.⁴³

⁴³ Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 4, Buch 15, Kapitel IX. »Von Hinrichtung deß Andrene Baumkirchers und unterschiedlichen Türkischen Einfällen,« str. 374. »Also hat man die Wölffe mit geraubten Schafen davon ziehen lassen müssen; weil man ihrer grossen Menge zu begegnen und auf ihren Hellen Haussen einen Angriff zu thun, bey so unversehener Überfällung keine gnugsame Mannschafft beysammen gehabt, und durch schwache Ansätze sich selbst nur in Unglück

Na žalost niti Valvasor niti Orožen ter ostali pripovedni viri, ki so nam dandanes še na voljo, ne omenjajo ostalih podrobnosti, ki so se dogajale tik pred turškim vpadom leta 1473, med njim in po njem. Statistični podatki so skopi in preveč razpršeni, da bi z njimi lahko pregledovali zmanjšanje števila prebivalstva in velikost kmetijske in rokodelske produkcije ter na osnovi tega sklepali o obsegu turškega razdejavanja v Šaleški dolini. Nedostopna so nam tudi nešteta nam zanimiva, a takratnemu prebivalstvu strah vzbujačča poročila o ubitih in zaslužjenih.

Zaključek

Valvasorjeve omembe Šaleške doline iz *Slave Vojvodine Kranjske* so po obsegu izjemno kratke – po pravici rečeno, bi bilo napačno trditi, da gre za karkoli drugega kot sprotne *ad hoc* omembe, a vendarle lahko služijo kot člen pri boljšem razumevanju preteklosti Šaleške doline. Te omembe so potrditve mnogim drugim virom in jim dajejo večjo verodostojnost. To je v zgodovinopisju lahko mnogokrat ključnega pomena. Čeravno se nam v Valvasorjevem pisanju ne razodeva o Šaleški dolini nič zares novega, so pasaže – posebej druga – pomembne za razumevanje Valvasorja samega. Napačno je misliti, da je Valvasor kot avtoriteta nezmotljiv. Ravno takšne natančne, a obenem vsebinsko zelo ‚pikolovske‘ analize posamičnih odsekov velikih del nam lahko pokažejo, kako hitro je mogoče narediti napako. A Valvasorjev »Kalchthal« nikakor ne sme biti razumljen kot slabonamerna napaka niti ni odraz njegove nenatančnosti. Prej kot vse to je odraz neverjetnega obsega njegovega magnum opusa, kakršnega se danes ne upa lotevati skoraj nihče in v katerih se praviloma zmeraj nahajajo napake, pretiravanja, izpusti. Kar pogledjmo si npr. Herodotove *Zgodbe* ali pa opus Ibn Battute in Marca

gesetzt, oder je wenig wider sie ausgerichtet.«. Valvasorjev antagonizem do turških plenilskih pohodov je še posebej prisotna v 12. knjigi *Slave Vojvodine Kranjske*, kjer prikazuje podobno tematiko, a na veliko večjem obsegu za Vojno krajino. Glej: Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain*, Band 3, Buch 12.

Polja, pri katerih se pojavljajo podobne napake, čeravno so pri njih te mnogokrat načrtne. Valvasorjeva gromozanska zbirka nam daje številne in ključne informacije za razumevanje zgodnjenovoveške zgodovine celotnega slovenskega ozemlja. Daje nam vpogled, kako se je pričel postopen razvoj iz na fevdalni red navajene, a obenem deželno razdeljene družbe v moderno narodno identiteto, kar se naposled začne dokončno razvijati v devetnajstem stoletju. Valvasorju so tako – če potegnemo črto – minimalistične poimenske napake dovoljene. Je izredno pomembna osebnost pri izgradnji slovenske narodne identitete, kljub temu da je pri mnogih – zaradi jezikovne ovire pri branju – zapostavljen vir.

Viri in literatura

- »Baumkircher, Andreas Freiherr von Schlaining (seit 1463).« *Deutsche Biographie* (spletna stran). Dostop: 03. 05. 2020. <https://www.deutsche-biographie.de/>.
- *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (spletna stran). Digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. Lfg. 1 (1864), Bd. V (1873), Sp. 61, Z. 10. Dostop: 18. 04. 2020. URL: <https://www.dwds.de/wb/dwb/kalch>.
- Fugger Germadnik, Rolanda. *Grofje Celjski med zgodovino in mitom*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2013.
- Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj: Zgodovinski opis*. Komentar, spremno besedo in opombe ob ponatisu napisal Ravnikar, Tone. Prvi ponatis iz leta 1998. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 1930.
- Hudales, Jože, *Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini*. Razprave, presoje, akcenti: zbornik 1995–1996. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, založništvo Pozoj, 1996, str. 275–296.
- Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und Diözesse Lavant. Das Dekanat Schallthal*. Gradec. 1885.

- Poles, Rok. *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- Poles, Špela. *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku: Ob 20. obletnici ustanovitve nove Občine Šoštanj, ob 660. obletnici prve omembe trga Šoštanj in v pričakovanju 105. obletnice pridobitve mestnih pravic*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2015.
- Ravnikar, Tone, *Drobtinice iz preteklosti Šaleške doline*. URL pridobljen 12.09.2017: http://www.knjiznica-ve-lenje.si/filelib/2010_knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/ravnikar_drobtinice.pdf.
- Ravnikar, Tone, Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline. *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*; zbornik. Velenje: Kulturni center Ivan Natpotnik Velenje, 1989, str. 13–41.
- Ravnikar, Tone, Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem. Velenje: Muzej Velenje, 2015.
- Ravnikar, Tone. *Zgodovina Šoštanja I – znanstvena monografija*. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 2011.
- Simoniti, Vasko. *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Štih, Peter, in Simoniti, Vasko. *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan založba, d. o. o., 2010.
- Štih, Peter. *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku: Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2001.
- Valvasor, Janez Vajkard, Francisci, Erasmus, Sisentschelli, Jožef, Dolničar, Janez Gregor, Vitezović-Ritter, Pavao. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigendliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Laibach, Nürnberg: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter ..., 1689. Dostop: 31. 3. 2020. <http://www.dlib.si>.

- Vidmar Čeru, David. Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku. Šaleški razgledi 16. Velenje: Knjižnica Velenje, 2019, str. 9–37.
- Vidmar Čeru, David. Trg Šoštanj v času zgodnjega novega veka. *Klio*, let. XVII, št. 1. Ljubljana: ISHA Ljubljana, 2018. str. 65–73.
- Zahn, Joseph von. *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: Höldern, 1893.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiaconatstvo, župništvo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015.